

ЧЕСНО
ФІЛЬТРУЙ ВЛАДУ!
www.chesno.org

**МЕТОДОЛОГІЯ ОЦІНЮВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКИМ РУХОМ ЧЕСНО
ДОБРОЧЕСНОСТІ НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ УКРАЇНИ ВЕРХОВНОЇ
РАДИ VII СКЛИКАННЯ**

КРИТЕРІЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ УКРАЇНИ

Критерій 1. «Непричетність до порушення прав і свобод людини»

Порушником вважається народний обранець, щодо якого у відкритих джерелах знайдено достовірну інформацію про порушення прав і свобод людини (наприклад, посягання на життя і здоров'я людини, порушення екологічних прав, права власності, рейдерство, обмеження свободи слова або права на інформацію, дискримінація чи «мова ненависті») або про зловживання депутатом своїм правом (наприклад, подання позову до журналіста або ЗМІ з вимогою надмірної грошової компенсації моральної шкоди тощо).

Причетність депутата до порушення прав і свобод людини може полягати як у безпосередньому вчиненні відповідних дій або бездіяльності, так і у спонуканні до цього інших осіб, прийнятті рішення, що призвело до порушення, приховуванні порушення тощо.

Враховуються випадки грубого порушення прав або неодноразові випадки незначних порушень. Невідповідністю також вважається ініціювання та голосування в парламенті за законопроект, прийняття якого може призвести до порушення прав і свобод людини згідно з висновками правозахисних організацій.

Критерій 2. «Непричетність до корупції та інших зловживань»

У своїй оцінці Рух виходить із раніше оприлюдненої, обґрунтованої інформації, яка дає вагомі підстави припустити можливу причетність депутата до корупції у широкому розумінні – від хабарництва, сприяння призначенню на посаду близьких осіб, зловживання із земельними ресурсами або під час державних закупівель, участі депутата у привласненні державного чи комунального майна, – до порушення вимог щодо несумісності, прийняття рішень за наявності конфлікту інтересів або підтримки законопроектів, що сприяють корупції.

Також враховуються випадки зловживання статусом народного депутата, зокрема: отримання депутатом нагород, відзнак, особливих пільг з використанням свого статусу (автомобільних номерів Верховної Ради, пропусків, державної квартири), а також перевищення норм транспортних чи інших бюджетних витрат на одного народного депутата.

Критерій 3. «Незмінність політичної позиції відповідно до волевиявлення виборців»

Порушенням вважається невходження народного депутата, обраного за виборчим списком політичної партії або висунутого політичною партією в одномандатному окрузі, до складу фракції цієї політичної партії, а також вихід або виключення із фракції тієї партії, від якої народний обранець йшов на виборах. Для народних депутатів-самовисуванців порушенням вважається неодноразовий перехід по фракціях чи групах, а саме другий перехід до нової фракції.

Крім того, невідповідністю цьому критерію є «синхронне» голосування з іншими фракціями у більш ніж 50% випадків протягом однієї сесії.

Критерій 4. «Особисте голосування»

У якості порушення зараховується неособисте голосування, тобто голосування картки депутата під час пленарного засідання Верховної Ради, на якому згідно з даними особистої письмової реєстрації народний депутат був відсутній. Також порушенням є голосування за іншого депутата, якщо зафіксовано принаймні один випадок голосування карткою іншого депутата. Для встановлення порушення використовуються трансляції пленарних засідань (на телеканалі «Рада»), фотоматеріали, відеозаписи парламентських засідань, програми теленовин, повідомлення у ЗМІ та зізнання окремих депутатів у неособистому голосуванні.

Критерій 5. «Належне відвідування засідань парламенту і комітетів»

Рух ЧЕСНО встановлює кількість пленарних засідань Верховної Ради, які депутат пропустив без поважних причин. Це визначається за даними письмової реєстрації депутата на початку пленарних засідань.

Також аналізується відвідування засідань комітету, членом якого є народний депутат. Інформацію про присутність депутатів на засіданнях комітетів Рух ЧЕСНО отримує шляхом направлення інформаційних запитів до відповідних комітетів Верховної Ради України.

Критерій 6. «Прозорість діяльності та підзвітність»

Порушенням критерію вважається: неоприлюднення декларації про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру за попередній рік; ненадання автобіографії або відомостей з неї на звернення Руху; ненадання інформації про комерційні інтереси депутата на звернення Руху ЧЕСНО, зокрема інформації про наявність належних йому підприємств або корпоративних прав та про передачу цих прав в управління, що були зобов'язані зробити народні обранці після виборів.

Непрозорістю також вважається ненадання на звернення Руху ЧЕСНО повного списку помічників-консультантів депутата або ненадання інформації про використання коштів, які виділяються депутату з державного бюджету на виконання його повноважень.

Аналізуючи підзвітність народних обранців, Рух також враховуватиме отримання або неотримання від них відповіді на своє звернення про роботу депутатів із виборцями, а саме про наявність громадської приймальні депутата та її роботу, а також наявність звіту про депутатську діяльність в цілому.

Критерій 7. «Відповідність стилю життя задекларованому майновому стану»

Порушення має місце, коли витрати народного депутата неспівмірні з його задекларованим майновим станом (станом його сім'ї), тобто коли витрати явно перевищують декларовані доходи за відповідний період часу. Зокрема, враховується користування дорогими аксесуарами, транспортними засобами; значні витрати (дорогий ремонт помешкання, екзотичний відпочинок тощо); витрачання значних коштів на благодійність; або набуття у власність дорогої нерухомості, цінних паперів тощо.

ПІДХОДИ ДО ОЦІНЮВАННЯ ЗА КРИТЕРІЯМИ

Кожен народний депутат України Верховної Ради VII скликання оцінюється за Критеріями доброчесності народного депутата. Таких критеріїв сім і вони складаються з різних індикаторів, що вказують на порушення критерію.

Рух ЧЕСНО не робить тверджень щодо доведеності фактів неправомірної поведінки або винуватості особи у вчиненні правопорушення, за яке встановлено юридичну відповідальність (наприклад, щодо порушення депутатом прав людини чи вчинення корупційного правопорушення). Тому оцінка Руху може не збігатися з офіційними висновками (наприклад, із рішенням суду щодо непритягнення до відповідальності чи відмовою правоохоронних органів порушити кримінальну справу відкрити провадження у справі про адміністративне правопорушення).

Рух ЧЕСНО враховує грубі або системні дрібні прояви недоброчесної поведінки з боку депутата. Враховується не лише безпосереднє вчинення депутатом певних дій, але й надання ним розпорядження, ініціювання або спонукання інших осіб вчинити певні дії, які вважаються порушенням за цією Методологією, а також інші форми причетності до порушення (приховування, посередництво тощо).

При цьому Рух ЧЕСНО робить оцінку вірогідності причетності депутата до недоброчесної поведінки і поширює відповідну інформацію лише у випадку, коли така вірогідність, на думку Руху ЧЕСНО, є високою і ґрунтується на фактичних даних, оприлюднених у достовірних джерелах. Висновки Руху ЧЕСНО є оціночними судженнями, які не підлягають доведенню. Оцінка проводиться на підставі раніше оприлюдненої інформації у відкритих загальнодоступних джерелах.

Подаючи інформацію з оцінкою доброчесності депутатів, Рух ЧЕСНО дотримується принципів неупередженості, збалансованості, достовірності, повноти та точності поширюваної інформації.

Перед оприлюдненням такої оцінки Рух ЧЕСНО повідомляє народних депутатів про можливість спростувати інформацію про їхню можливу недоброчесність протягом 3 днів. Крім того, у разі надходження до Руху відповіді депутата на його оцінку після її оприлюднення, така відповідь розглядається і розміщується в ЧЕСНОметрі разом з оцінкою, а за результатами її розгляду оцінка депутата може бути змінена.

Мета моніторингу – надати публічну оцінку поведінки і діяльності кожного народного депутата України VII-го скликання, щоб підвищити їхню персональну відповідальність перед виборцями та, водночас, забезпечити поінформованість громадян про доброчесність кожного народного обранця.

Цей моніторинг продовжує попередню діяльність Руху під час парламентських виборів 2012 року, а саме оцінку доброчесності кандидатів у народні депутати. При цьому метою нового моніторингу є дати оцінку народним депутатам після набуття ними повноважень у Верховній Раді України VII скликання. Тобто порушенням вважатиметься та поведінка депутата, що мала місце після отримання ним свого мандата. Водночас, у разі виявлення порушень депутата, які мали місце до обрання його до Верховної Ради VII скликання, такі порушення також будуть враховуватися при оцінці, якщо про них не було відомо раніше.

ІНДИКАТОРИ КРИТЕРІЇВ ДОБРОЧЕСНОСТІ

Непричетність до порушення прав і свобод людини*

ІНДИКАТОР	ПРИКЛАДИ
Посягання на життя та здоров'я людини	<ul style="list-style-type: none"> Заподіяння тілесних ушкоджень Створення загрози для життя людини Погроза вчинення таких дій
Рейдерство	<ul style="list-style-type: none"> Причетність до «рейдерського» захоплення об'єкту власності
Порушення права власності	<ul style="list-style-type: none"> Шахрайство з майном Вимагання грошей або майнових цінностей
Порушення виборчих прав	<ul style="list-style-type: none"> Причетність до фальсифікацій на виборах або референдумі Перешкоджання вільному волевиявленню
Порушення екологічних прав	<ul style="list-style-type: none"> Причетність до забруднення навколишнього середовища Незаконна вирубка лісу чи незаконна забудова (прибережна зона, ставки тощо) Незаконне полювання
Порушення права на справедливий суд	<ul style="list-style-type: none"> Тиск чи інший неправомірний вплив на суддів або інших учасників судового процесу Переслідування суддів або інших учасників судового процесу
Порушення трудових прав	<ul style="list-style-type: none"> Невиконання зобов'язань із виплати заробітної плати працівникам Невжиття заходів із забезпечення безпечних умов праці Незаконне звільнення працівників
Дискримінація та «мова ненависті»	<ul style="list-style-type: none"> Дискримінація за будь-якою ознакою Розпалювання ворожнечі за ознакою національності, статі, релігії тощо Ксенофобські заяви
Порушення права на приватність	<ul style="list-style-type: none"> Незаконний збір та використання персональних даних
Обмеження свободи слова та права на інформацію	<ul style="list-style-type: none"> Причетність до цензури у ЗМІ Позов проти ЗМІ, журналіста чи громадського діяча із вимогою сплати значної грошової компенсації Перешкоджання журналістській діяльності (застосування фізичної сили чи погроза це зробити) Тиск на засіб масової інформації чи журналіста (звернення до правоохоронних органів, намагання закрити ЗМІ, застосування впливу задля звільнення з роботи тощо) Причетність до замовних матеріалів у ЗМІ («джинса»)
Ініціювання або голосування за законопроект, прийняття якого може призвести до порушення прав людини	<ul style="list-style-type: none"> Повернення смертної кари Обмеження мирних зібрань Кримінальна відповідальність за наклеп Встановлення відповідальності за пропаганду гомосексуалізму Законопроекти, які можуть призвести до розпалювання ворожнечі за національною, релігійною чи статевою ознаками

*Наведений перелік індикаторів та прикладів не є вичерпним

Непричетність до корупції та інших зловживань*

ІНДИКАТОР	ПРИКЛАДИ
Хабарництво	<ul style="list-style-type: none"> • Пропозиція, обіцянка чи давання хабара • Прохання, вимога чи отримання хабара <p>Під хабаром розуміється будь-яка неправомірна матеріальна або нематеріальна вигода, наприклад, гроші, інше майно, послуги, пільги тощо</p>
Суміщення депутатського мандата	<ul style="list-style-type: none"> • Зайняття іншою оплачуваною роботою, яка заборонена законом • Суміщення посад (якщо депутат не вжив усіх необхідних заходів з метою припинення суміщення посад) • Вхідження до складу керівних та наглядових органів комерційної установи • Фактичне сумісництво (наприклад, фактичне оперативне управління комерційною організацією)
Зловживання із земельними ресурсами	<ul style="list-style-type: none"> • Участь депутата у неправомірному виділенні (відчуженні) землі • Неправомірне отримання прав на земельну ділянку
Зловживання під час державних закупівель	<ul style="list-style-type: none"> • Перемога у тендері підприємства, до якого причетний депутат, за попередньої змови з іншими учасниками • Здійснення органом влади чи державним/комунальним підприємством, на який має вплив депутат, закупівлі в юридичної особи, до якої причетний депутат чи пов'язані з ним особи • Перемога в тендері підприємства, до якого причетний депутат, за умови відсутності досвіду у сфері діяльності, необхідного обладнання тощо • Участь у створенні чи використанні «тендерних схем» (Тендерна палата тощо) • Здійснення органом влади чи державним/комунальним підприємством, на яке має вплив депутат, закупівлі за ціною, що значно перевищує ринкову
Привласнення державного чи комунального майна, їх нецільове використання	<ul style="list-style-type: none"> • Участь депутата (або його близьких родичів) у приватизації, що призвело до продажу майна за заниженою ціною • Обмеження конкуренції під час приватизації на користь депутата (або його близьких родичів) • Отримання державної чи комунальної власності через фіктивні процедури банкрутства • Причетність до привласнення державних коштів та майна (зокрема, під час рефінансування державою банку; незаконний продаж державного чи комунального майна) • Причетність до нецільового використання державного чи комунального майна • Приватизація депутатом службового житла чи його зайняття (у т.ч. на підставі довгострокової оренди) після припинення повноважень депутата
Політична корупція	<ul style="list-style-type: none"> • Отримання грошової чи іншої неправомірної вигоди за зміну політичної позиції депутата (окремі голосування, входження до фракції тощо) • «Продаж» місць у списку на виборах • Торгівля впливом («продаж» депутатом своєї можливості вплинути на прийняття того чи іншого рішення)
Непотизм	<p>Призначення особи на посаду (просування по службі) не завдяки особистим якостям, а на підставі родинних чи інших особистих зв'язків з народним депутатом, який мав можливість вплинути на відповідне рішення</p>
Неправомірне сприяння комерційним інтересам	<p>Неправомірне сприяння з боку депутата фізичним або юридичним особам у їхній господарській діяльності</p>
Зловживання статусом народного депутата	<ul style="list-style-type: none"> • Отримання депутатом нагород, відзнак, особливих пільг з використанням свого статусу, коли для цього немає достатніх підстав • Оформлення автомобільного номеру, зареєстрованого на Верховну Раду, для неслужбового автомобіля • Використання пропуску, що видається МВС чи іншим державним органом, в інших від основної мети цілях • Отримання державної квартири у власність або одноразової грошової компенсації

	<p>витрат для створення належних житлових умов</p> <ul style="list-style-type: none"> Використання свого владного становища в особистих чи партійних цілях, в тому числі тиск на вразливі категорії осіб (працівники бюджетних установ, студенти тощо) Перевищення норм витрат на одного народного депутата на місяць, закладених кошторисом Верховної Ради: регулярне або значне одноразове перевищення витрат на відрядження, на авіаперельоти по Україні, на телефонні розмови та ін.
Конфлікт інтересів	Прийняття рішень за наявного чи можливого конфлікту приватних та публічних інтересів (зокрема, внесення чи підтримка законопроектів, проектів інших рішень на власну користь або на користь пов'язаних фізичних чи юридичних осіб)
Ініціювання або голосування за законопроект, що сприяє корупції	<ul style="list-style-type: none"> Закриття інформації про державні закупівлі Виведення окремих закупівель з-під конкурсних процедур Єдиний державний демографічний реєстр

- Наведений перелік індикаторів та прикладів не є вичерпним

Незмінність політичної позиції відповідно до волевиявлення виборців

ІНДИКАТОР	ПРИКЛАДИ
Вихід або виключення з фракції	<ul style="list-style-type: none"> Невходження народного депутата, обраного за виборчим списком політичної партії або висунутого політичною партією в одномандатному окрузі, до складу фракції цієї політичної партії; Вихід народного депутата, обраного за виборчим списком політичної партії або висунутого політичною партією в одномандатному окрузі, зі складу фракції цієї політичної партії (окрім випадків, коли такий вихід спричинений порушенням партією програмних засад, з якою вона брала участь у виборах, за наявності публічної заяви цього народного депутата); Виключення народного депутата, обраного за виборчим списком політичної партії або висунутого політичною партією в одномандатному окрузі, зі складу фракції цієї політичної партії за недотримання мети, цінностей, принципів, положень програмних засад партії за наявності публічної заяви лідерів фракції; Для народного депутата, який балотувався на виборах в порядку самовисування: другий перехід з фракції в іншу фракцію (окрім випадків, коли це спричинено порушенням партією передвиборної програми і за наявності публічної заяви цього народного депутата)
“Синхронне” голосування з іншими фракціями	<ul style="list-style-type: none"> Голосування народного депутата, що входить до опозиційної фракції, однаково з провладною фракцією більше, ніж у 50% випадків протягом однієї сесії (відсоток голосувань вираховується від загальної кількості випадків, коли голосування між опозиційними та провладними фракціями не збігаються); Голосування народного депутата, що входить до провладної фракції, однаково з більшістю опозиційних фракцій, більш, ніж у 50% випадків протягом однієї сесії (відсоток голосувань вираховується від загальної кількості випадків, коли голосування між опозиційними та провладними фракціями не збігаються)

Особисте голосування

ІНДИКАТОР	ПРИКЛАДИ
Неособисте голосування	Голосування картки депутата під час пленарного засідання Верховної Ради, на якому згідно з даними особистої письмової реєстрації народний депутат був відсутній
Голосування за іншого депутата	Зафіксовано принаймні один випадок голосування народним депутатом за іншого депутата

Належне відвідування засідань парламенту і комітетів

ІНДИКАТОР	ПРИКЛАДИ
Відсутність без поважних причин на пленарних засіданнях парламенту	Кількість пленарних засідань Верховної Ради, які народний депутат пропустив без поважних причин за даними письмової реєстрації
Відсутність без поважних причин на засіданнях парламентського комітету	Кількість засідань комітету Верховної Ради, членом якого є народний депутат, які цей депутат пропустив без поважних причин

Прозорість діяльності та підзвітність

ІНДИКАТОР	ПРИКЛАДИ
Неоприлюднення декларації про майно, доходи, витрати	<ul style="list-style-type: none"> • Ненадання народним депутатом своєї декларації про доходи, майно, витрати і зобов'язання фінансового характеру на звернення ГР ЧЕСНО або • Неоприлюднення народним депутатом своєї декларації (прямо чи через Апарат Верховної Ради) у спосіб, що дозволяє публічний доступ до неї (Інтернет, друковані видання) до 1 травня
Ненадання автобіографії або відомостей з неї	Ненадання депутатом на звернення Руху своєї автобіографії або відомостей, які в ній містяться згідно із Законом "Про вибори народних депутатів України", а саме: <ul style="list-style-type: none"> - Місце та дата народження - Освіта (та науковий ступінь) - Трудова діяльність (займані посади, місце роботи) - Партиїність - Членство в депутатських групах та фракціях
Ненадання інформації про комерційні інтереси	Ненадання народним депутатом на звернення Руху ЧЕСНО інформації про наявність належних йому підприємств або корпоративних прав (із зазначенням найменування відповідної юридичної особи) та про передачу цих прав в управління іншим особам. Зобов'язання передати свої корпоративні права після виборів кожен депутат підписував під час реєстрації у ЦВК своєї кандидатури у депутати.
Ненадання повного списку помічників-консультантів	Ненадання народним депутатом на звернення Руху ЧЕСНО повного списку своїх помічників-консультантів депутата, у тому числі із зазначенням, хто з помічників працює із зарахуванням у штат (за контрактом або на державній службі)
Ненадання інформації про використання бюджетних коштів	Ненадання народним депутатом на звернення Руху ЧЕСНО інформації про розмір та цілі використання щомісячних виплат депутату на виконання його повноважень
Ненадання інформації про роботу з виборцями	<ul style="list-style-type: none"> • Ненадання народним депутатом на звернення ЧЕСНО інформації про наявність громадської приймальні та її роботу (де знаходяться приймальні, який порядок їх роботи тощо); • Ненадання народним депутатом на звернення ЧЕСНО інформації про звітування депутатом про свою діяльність перед виборцями (у якій формі відбувається звітування, як регулярно тощо).

Відповідність стилю життя задекларованому майновому стану

ІНДИКАТОР	ПРИКЛАДИ
Відповідність стилю життя задекларованому майновому стану	Користування дорогими аксесуарами, транспортними засобами тощо
	Значні витрати (дорогий ремонт помешкання, екзотичний відпочинок тощо)
	Витрачання значних коштів на благодійність
	Набуття у власність дорогої нерухомості, цінних паперів тощо (всі згадані вище ознаки застосовуються, якщо відповідні витрати неспівмірні з задекларованими доходами)
	Значна відмінність між задекларованим та реальним майновим станом згідно з експертними оцінками
Зростання коштів на рахунках, що не підкріплюється задекларованими доходами	

МЕТОДОЛОГІЯ ОЦІНЮВАННЯ

Критерій 1. Непричетність до порушення прав і свобод людини

Права і свободи людини закріплено у низці міжнародних документів, у тому числі Загальній декларації прав людини та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Конституції та законах України. Серед них: право на життя, свободу і особисту недоторканність, право на справедливий суд, право на недоторканність особистого та сімейного життя, захист честі й гідності, право на власність, свобода слова і думки, совісті та релігії, право на свободу мирних зібрань і об'єднань, право збирати та поширювати інформацію, право брати участь у виборах, право на працю, право на безпечне довкілля та інші.

Причетністю до порушення прав і свобод слід вважати:

- ініціювання (організацію) народним депутатом порушень прав і свобод людини: дача усних чи письмових вказівок, доручень, організація політично вмотивованого чи з інших аналогічних мотивів кримінального переслідування, організація фальсифікацій в ході місцевих виборів або референдуму та інші подібні дії;
- вплив на прийняття управлінських рішень на підприємствах через участь народного депутата у наглядових радах, дорадчих органах чи в інших спосіб, якщо такий вплив призводить або не запобігає порушенню трудових прав працівників підприємства, негативному впливу підприємства на довкілля тощо;
- безпосередню участь у порушенні: завдання тілесних ушкоджень, створення загрози життю та здоров'ю людини, перешкоджання журналістській діяльності, заклики до чи безпосередня участь у обмеженні прав громадян за ознакою статі, національності тощо;
- невжиття заходів щодо припинення чи розкриття порушення, приховування порушення;
- внесення на розгляд Верховної Ради України законопроекту, прийняття якого, згідно з висновками міжнародних організацій, правозахисних організацій, може призвести до порушення прав і свобод людини (наприклад, про повернення смертної кари, введення кримінальної відповідальності заклеп, заборону пропаганди гомосексуалізму). Також враховується внесення на розгляд ВРУ законопроектів, які можуть призвести до розпалювання ворожнечі за національною, релігійною, статевою чи іншими ознаками. При цьому, якщо автор відкликав такий законопроект до його розгляду Парламентом у першому читанні, це не враховується як порушення. Голосування депутата за такий законопроект вважається невідповідністю, якщо після цього проект вважається прийнятим як закон.

Перешкоджання роботі журналістів може полягати в тиску в будь-якій формі, погрозах, фізичному впливі (побиття, псування техніки тощо), інших діях, спрямованих на перешкоджання виконанню журналістом чи ЗМІ своїх професійних обов'язків. Зараховується також подання позову до ЗМІ чи журналіста про відшкодування моральної шкоди в надмірному розмірі, а також звернення до правоохоронних органів з вимогою порушити провадження проти журналіста чи працівників ЗМІ, якщо це має ознаки тиску на ЗМІ. Невідповідністю критерію (зокрема, обмеженням свободи слова) вважається також аналогічний тиск чи переслідування громадських діячів, активістів та інших осіб. Подання позову про відшкодування моральної шкоди з мінімальною грошовою вимогою (наприклад, одна гривня) не береться до уваги.

Порушення виборчих прав можуть бути зафіксовані під час референдумів, місцевих виборів чи довиборів до Верховної Ради, якщо вони відбуватимуться протягом періоду повноважень народного депутата Верховної Ради України VI скликання.

Інші можливі порушення цього критерію наведено в індикаторах.

В цілому враховуються випадки грубого порушення прав людини або неодноразові випадки незначних порушень (наприклад, «мова ненависті»).

Джерелами інформації про факти порушень прав і свобод людини можуть бути:

- звіти міжнародних організацій та повідомлення органів влади іноземних держав (звіти Офісу Верховного Комісара ООН з прав людини, висновки комітетів ООН, звіти Державного департаменту США тощо);
- звіти міжнародних правозахисних організацій (Freedom House, Amnesty International, Human Rights Watch, Article 19, International Federation of Journalists, Reporters without Borders тощо) та вітчизняних правозахисних організацій (Українська Гельсінська спілка з прав людини, Харківська правозахисна група, Інститут масової інформації і т.д.);
- щорічні та спеціальні доповіді Уповноваженого Верховної ради України з прав людини;

- інформація ЗМІ та інформаційних агентств (наприклад, УНІАН, Інтерфакс, Українські новини, Українська правда, Телекритика, Дзеркало тижня, канали телебачення, іноземні ЗМІ та місцеві ЗМІ);
- рішення органів влади (наприклад, рішення Вищої ради юстиції чи парламенту з питань, пов'язаних з відповідальністю суддів; висновки Рахункової палати; звіти парламентських слідчих комісій тощо).

Критерій 2. Непричетність до корупції та інших зловживань

Причетність депутата до корупції розглядається у широкому розумінні – від хабарництва, причетності до зловживання із земельними ресурсами або під час державних закупівель, привласнення державного чи комунального майна, – до іншої недоброчесної поведінки (порушення вимог щодо несумісності, сприяння призначенню на посаду близьких осіб, прийняття рішень за наявності конфлікту інтересів) або підтримка законопроектів, що сприяють корупції.

Також враховуються випадки зловживання статусом народного депутата: отримання депутатом нагород, відзнак, особливих пільг з використанням свого статусу (автомобільних номерів Верховної Ради, пропусків, державної квартири), а також регулярне або значне одноразове перевищення місячних норм витрат з державного бюджету на транспортне чи інше забезпечення народного депутата.

Інформація про можливу причетність депутата до корупції повинна бути оприлюднена у засобах масової інформації чи мережі Інтернет та мати достатній рівень достовірності, а саме бути оприлюднена у виданнях, що дотримуються загальноєвропейських професійних стандартів, підготовлена журналістом чи ЗМІ, бути не анонімною, ґрунтуватися на документах тощо. Джерелами інформації можуть також слугувати відповіді Апарату Верховної Ради чи МВС на запити Руху ЧЕСНО про надання інформації (щодо автомобільних номерів, державної квартири, пропуску), а також Кошторис Верховної Ради та звіт про його виконання (для моніторингу витрат на одного народного депутата на місяць).

Не враховується інформація, яка є елементом політично мотивованого кримінального переслідування, притягнення до відповідальності. Також не враховуються підозри, що оприлюднені представниками політичної сили з метою компрометації своїх опонентів.

Причетністю до корупції вважається:

- **Хабарництво** як пропозиція, обіцянка чи давання хабара, а також прохання, вимога чи отримання хабара. Під хабаром розуміється будь-яка неправомірна матеріальна або нематеріальна вигода, наприклад, гроші, інше майно, послуги, пільги тощо.
- **Зловживання із земельними ресурсами** вважається порушенням, якщо наявна інформація про причетність депутата до неправомірного виділення (відчуження) землі чи неправомірного отримання прав на земельну ділянку депутатом або його близькими родичами.
- **Зловживанням під час державних закупівель**, вважається, зокрема, перемога у тендері підприємства, до якого причетний депутат, за попередньої змови з іншими учасниками або за умови відсутності досвіду у сфері діяльності чи необхідного обладнання, причетність депутата до створення чи використання «тендерних схем» (Тендерна палата тощо), а також здійснення органом влади чи державним/комунальним підприємством, на яке має вплив депутат, закупівлі за ціною, що значно перевищує ринкову.
- **Привласнення державного чи комунального майна, їх нецільове використання** може полягати в причетності депутата до:
  - ✓ продажу державного або комунального майна за заниженою ціною;
  - ✓ обмеження конкуренції під час приватизації;
  - ✓ отримання державної чи комунальної власності через фіктивні процедури банкрутства;
  - ✓ привласнення державних коштів та майна (зокрема, під час рефінансування державою банку; незаконний продаж державного чи комунального майна);
  - ✓ нецільового використання державного чи комунального майна;
  - ✓ приватизації службового житла чи його зайняття (у т.ч. на підставі довгострокової оренди) після припинення повноважень депутата тощо.
- **Політична корупція**, тобто отримання грошової та іншої неправомірної вигоди (див. вище визначення хабара) за зміну політичної позиції депутата (окремі голосування, входження до фракції тощо) або «продаж» місць у списку на виборах (місцевих). Політичною корупцією також може вважатися торгівля (зловживання) впливом, тобто “продаж” депутатом своєї можливості вплинути на прийняття того чи іншого рішення.

- **Непотизм** як неправомірне сприяння призначенню особи на посаду (просуванню по службі) не завдяки особистим якостям, а на підставі родинних чи інших особистих зв'язків з народним депутатом, який мав можливість вплинути на відповідне рішення.
- **Неправомірне сприяння комерційним інтересам**, тобто неправомірне сприяння депутата фізичним або юридичним особам у їхній господарській діяльності, одержанні субсидій, кредитів, пільг, укладанні контрактів тощо. Таке сприяння може проявлятися у використанні депутатом свого службового становища для впливу на державні органи чи органи місцевого самоврядування.

Інші дії, які вважаються невідповідністю критерію:

Рух ЧЕСНО вважає порушенням також інші випадки недоброчесної поведінки народних депутатів, які формально за законом можуть не відноситися до корупційних правопорушень, зокрема:

- **Суміщення депутатського мандата**, тобто зайняття іншою оплачуваною роботою, окрім викладацької, наукової і творчої діяльності, або медичної практики у вільний від виконання обов'язків депутата час (ст. 3 ЗУ «Про статус народного депутата України»). Суміщення мандата депутата з іншою посадою враховується як порушення, якщо депутат не вжив усіх необхідних заходів з метою припинення суміщення посад (тобто, з урахуванням обставин конкретної ситуації, порушення може бути не зараховано, якщо суміщення не було вчасно припинено з причин, на які депутат не міг вплинути). Вхідження до складу керівних та наглядових органів комерційної установи, фактичне оперативне управління комерційною організацією вважаються порушенням критерію.
- **Зловживання статусом народного депутата:**
  - ✓ отримання депутатом нагород, відзнак, особливих пільг з використанням свого статусу без достатніх на те підстав (як для себе, так і для третіх осіб);
  - ✓ оформлення автомобільного номеру, зареєстрованого на Верховну Раду, для неслужбового транспортного засобу, яким користується депутат чи третя особа;
  - ✓ отримання квартири, придбаної за рахунок Державного бюджету, у власність або отримання одноразової грошової компенсації витрат для створення належних житлових умов. Рух ЧЕСНО виходить з того, що зазначені пільги, передбачені законом, є необґрунтованими і тому їх використання є недоброчесною поведінкою. При цьому йдеться саме про набуття квартири у власність, а не про користування на законних підставах службовим житлом (однак, якщо депутат намагається приватизувати службове житло, це може розглядатися як привласнення державного майна);
  - ✓ використання пропуску, що видається МВС чи іншим державним органом, в інших від основної мети цілях (наприклад, використання пропуску МВС, що видається як дозвіл на проїзд автомобіля на територію міністерства, для паркування у заборонених місцях або для уникнення відповідальності за інші порушення правил дорожнього руху);
  - ✓ використання свого владного становища в особистих чи партійних цілях, в тому числі тиск на вразливі категорії осіб (працівники бюджетних установ, студенти тощо);
  - ✓ перевищення норми витрат на одного народного депутата, передбачених кошторисом ВРУ, а саме регулярне або одноразове значне перевищення витрат на:
    - безоплатний проїзд (авіаперельоти по Україні),
    - міські, міжміські телефонні розмови,
    - виступи на радіо, по телебаченню, у пресі з питань депутатської діяльності,
    - відрядження помічників-консультантів депутата у виборчі округи тощо.
- **«Конфлікт інтересів»**, який може полягати у наявному чи можливому конфлікті особистих інтересів депутата з публічними інтересами, що може поставити під сумнів неупередженість та доброчесність депутата (зокрема, внесення чи підтримка законопроектів, проектів інших рішень на власну користь або на користь пов'язаних фізичних чи юридичних осіб)
- **Підтримка законопроектів, що сприяють корупції** - порушенням вважається ініціювання або голосування за законопроект, що містить корупційні чинники (наприклад, неправомірне надання переваги певному підприємству, необґрунтоване розширення дискреційних повноважень державних органів діяти на власний розсуд, обмеження прозорості державних закупівель). При цьому, якщо автор відкликав такий законопроект до його розгляду

Парламентом у першому читанні, це не враховується як порушення. Голосування за такий законопроект вважається невідповідністю, якщо після цього проект вважається прийнятим як закон.

Невідповідність зараховується у разі наявності відповідних висновків незалежних громадських організацій та/або міжнародних організацій.

Критерій 3. Незмінність політичної позиції відповідно до волевиявлення виборців

Невідповідністю цьому критерію вважаються:

- **Вихід або виключення з фракції**

- ✓ Невходження народного депутата, обраного за виборчим списком політичної партії або висунутого політичною партією в одномандатному окрузі, до складу фракції цієї політичної партії;
- ✓ Вихід народного депутата, обраного за виборчим списком політичної партії або висунутого політичною партією в одномандатному окрузі, зі складу фракції цієї політичної партії (окрім випадків, коли такий вихід спричинений порушенням партією програмних засад, з якою вона брала участь у виборах, за наявності публічної заяви цього народного депутата);
- ✓ Виключення народного депутата, обраного за виборчим списком політичної партії або висунутого політичною партією в одномандатному окрузі, зі складу фракції цієї політичної партії за недотримання мети, цінностей, принципів, положень програмних засад партії за наявності публічної заяви лідерів фракції;
- ✓ Для народного депутата, який балотувався на виборах в порядку самовисування: другий перехід з фракції в іншу фракцію (окрім випадків, коли це спричинено порушенням партією передвиборної програми і за наявності публічної заяви цього народного депутата).

Зміна фракційної належності через перейменування фракції не вважається порушенням критерію.

- **«Синхронне» голосування з іншими фракціями:**

- ✓ Голосування народного депутата, що входить до опозиційної фракції, однаково з провладною фракцією у більше, ніж у 50% випадків протягом однієї сесії (відсоток голосувань вираховується від загальної кількості випадків, коли голосування між опозиційними та провладними фракціями не збігаються).
- ✓ Голосування народного депутата, що входить до провладної фракції, однаково з більшістю опозиційних фракцій у більше, ніж у 50% випадків протягом однієї сесії (відсоток голосувань вираховується від загальної кількості випадків, коли голосування між опозиційними та провладними фракціями не збігаються).

Джерела інформації для оцінки народних депутатів за цим критерієм:

- дані сайту Верховної Ради України щодо переходів народного депутата по фракціях (групах) та результатів персонального голосування;
- особиста веб-сторінка народного депутата;
- інші Інтернет-джерела.

Віднесення фракцій до провладних та опозиційних у Верховній Раді України сьомого скликання:

провладні:

- Фракція Партії Регіонів у Верховній Раді України сьомого скликання.

опозиційні:

- Фракція Всеукраїнського об'єднання «Батьківщина».
- Фракція Політичної партії «УДАР (Український Демократичний Альянс за Реформи) Віталія Кличка».
- Фракція Всеукраїнське об'єднання «Свобода».
- Фракція Комуністичної партії України.

Критерій 4. «Особисте голосування»

Особисте голосування народних депутатів є законодавчою вимогою, встановленою ст. 84 Конституції України, ст. 24 закону «Про статус народного депутата України» та ст. 37 закону «Про Регламент Верховної Ради України».

Невідповідністю цьому критерію вважається:

- **Неособисте голосування**, тобто голосування картки депутата під час пленарного засідання Верховної Ради, на якому згідно з даними особистої письмової реєстрації народний депутат був відсутній.
- **Голосування за іншого депутата**: коли зафіксовано принаймні один випадок голосування народним депутатом за іншого депутата. Кількість та регулярність, а також причини неособистого голосування депутата не мають значення для оцінки.

Джерела інформації для оцінки народних депутатів за цим критерієм

Для встановлення порушення можуть використовуватись трансляції пленарних засідань (наприклад, парламентського телеканалу «Рада»), фотоматеріали, відеозаписи парламентських засідань в мережі Інтернет, програми теленовін. В якості джерела інформації також можуть використовуватись повідомлення у ЗМІ та заяви окремих депутатів, насамперед – щодо випадків голосування за них або щодо голосування ними за інших депутатів.

Ще одним джерелом інформації є порівняння результатів голосувань з даними письмової реєстрації в залі. При цьому враховується, що відповідно до ст. 26 Регламенту Верховної Ради народні депутати на початку кожного (ранкового та вечірнього) пленарного засідання зобов'язані письмово зареєструватися шляхом пред'явлення посвідчення та проставлення особистого підпису в журналі реєстрації. Інформація про письмову реєстрацію оприлюднюється на сайті Верховної Ради. Якщо депутат не був письмово зареєстрований, однак його картка брала участь у голосуванні вважається, що він порушив вимогу особистого голосування і зараховується його невідповідність критерію.

Критерій 5. «Належне відвідування засідань парламенту і комітетів»

Невідповідністю цьому критерію вважається:

- **Відсутність без поважних причин на пленарних засіданнях Парламенту**

Оцінюється кількість пленарних засідань Верховної Ради, які депутат пропустив без поважних причин. Присутність визначається за даними особистої письмової реєстрації депутата на початку пленарних засідань (на підставі пред'явлення посвідчення та підтвердження своєї присутності власноручним підписом). Враховуються саме дані письмової реєстрації, оскільки з урахуванням масового голосування депутатів за відсутніх колег дані реєстрації депутата за допомогою електронної системи не дозволяють отримати достовірну інформацію про присутність депутата на парламентських засіданнях.

У випадку наявності поважної причини відсутності на пленарному засіданні відповідно до ст. 26 Регламенту Верховної Ради такий пропуск не вважається порушенням критерію. Поважні причини: тимчасова непрацездатність, відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами, відпустка у зв'язку з народженням дитини, відпустка для догляду за дитиною, відпустка у зв'язку з одруженням, відпустка у зв'язку із смертю рідних, коли згідно з законодавством працівнику надається відпустка, документально підтверджені транспортні перешкоди.

- **Відсутність без поважних причин на засіданнях парламентського комітету**

Особиста участь у засіданні комітету є законодавчим обов'язком депутатів, які є членами відповідного комітету (ст. 39, 47 Закону України «Про комітети Верховної Ради України»).

Аналізується кількість засідань комітету Верховної Ради, членом якого є народний депутат, які депутат пропустив без поважних причин. Інформацію про присутність депутатів на засіданнях комітетів Рух ЧЕСНО отримує шляхом направлення інформаційних запитів до відповідних комітетів (щодо надання інформації про загальну кількість засідань комітету за певний період, кількість засідань, на яких депутат був відсутній без поважних причин). У разі відмови надати відповідну інформацію, відвідуваність засідань комітету депутатом не враховується при оцінці за цим критерієм.

У випадку наявності поважної причини відсутності на засіданні комітету пропуск не вважається порушенням критерію. Поважні причини: тимчасова непрацездатність, відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами, відпустка у

зв'язку з народженням дитини, відпустка для догляду за дитиною, відпустка у зв'язку з одруженням, відпустка у зв'язку із смертю рідних, коли згідно з законодавством працівнику надається відпустка, документально підтверджені транспортні перешкоди (згідно із ст. 26 Регламенту Верховної Ради).

В результаті моніторингу належного відвідування засідань парламенту і комітетів формується рейтинг найбільших прогульників.

Критерій 6. «Прозорість діяльності та підзвітність»

Невідповідністю цьому критерію вважається:

- **Ненадання депутатом декларації** - ненадання народним депутатом своєї декларації про доходи, майно, витрати і зобов'язання фінансового характеру на звернення Руху ЧЕСНО;
- **Неоприлюднення народним депутатом своєї декларації (прямо або через Апарат Верховної Ради)** у спосіб, що дозволяє публічний доступ до неї (Інтернет, друковані видання) до 1 травня. При цьому відповідністю буде надання або оприлюднення всіх відомостей з декларації (крім інформації, віднесеної законодавством до конфіденційної).

У зв'язку з цим у квітні 2013 р. Рухом ЧЕСНО будуть надіслані звернення народним депутатам з проханням надати копію своєї декларації до 1 травня 2013 р. або повідомити місце оприлюднення декларацій. Запити з тим же проханням можуть бути також надіслані Апарату Верховної Ради.

Декларації про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру за минулий рік народні депутати України зобов'язані подавати за місцем роботи щорічно до 1 квітня (ч.1 ст. 12 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції»). Відомості, зазначені у декларації про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру за минулий рік народних депутатів України підлягають оприлюдненню протягом 30 днів з дня їх подання шляхом опублікування в офіційних друкованих виданнях відповідних органів державної влади (ч.2 ст. 12 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції»).

- **Ненадання автобіографії або відомостей з неї** на звернення Руху, зокрема таких:
  - ✓ Місце та дата народження
  - ✓ Освіта (та науковий ступінь за наявності)
  - ✓ Трудова діяльність (займані посади, місце роботи)
  - ✓ Партиїність
  - ✓ Членство в депутатських групах та фракціях

У зв'язку з цим народним депутатам України Рухом ЧЕСНО будуть надіслані звернення з проханням надати таку інформацію (заповнити відповідну форму).

- **Ненадання інформації про комерційні інтереси**

Невідповідністю вважається ненадання народним депутатом на звернення Руху ЧЕСНО інформації про наявність належних йому підприємств або корпоративних прав (із зазначенням найменування відповідної юридичної особи) та про передачу цих прав в управління (кому і коли було передано). Декларування депутатом своїх комерційних інтересів є важливим для забезпечення прозорості його діяльності, уникнення конфліктів інтересів та громадського контролю за доброчесністю депутата.

У зв'язку з цим народним депутатам України Рухом ЧЕСНО будуть надіслані звернення з проханням надати таку інформацію до вказаного строку.

Відповідно до Закону «Про вибори народних депутатів України» (ч.5 ст. 54 та ч.3 ст. 55), кандидати в народні депутати при реєстрації подавали письмову заяву із зобов'язанням у разі обрання депутатом протягом місяця після офіційного оприлюднення результатів виборів передати в управління іншій особі належні їй підприємства та корпоративні права у порядку, встановленому законом або із зазначенням, що таких немає.

- **Ненадання повного списку помічників-консультантів**

Порушенням критерію вважається ненадання народним депутатом на звернення Руху ЧЕСНО повного списку своїх помічників-консультантів із зазначенням, хто із них зарахований у штат (за контрактом або на державній службі). Зокрема, порушенням є залишення звернення без відповіді (до вказаного строку), надання неповної інформації, відсилання до Апарату ВРУ чи інших державних органів тощо.

Помічники-консультанти народного депутата працюють за строковим трудовим договором (на постійній основі чи за сумісництвом) або на громадських засадах. На чотирьох помічників-консультантів народного депутата може поширюватися дія Закону України «Про державну службу», їм присвоюється не вище ніж сьомий ранг державного службовця четвертої категорії, вони прикріплюються для кадрового та фінансового обслуговування до Апарату Верховної Ради України або до виконавчих апаратів органів місцевого самоврядування. (ч.3 ст. 34 ЗУ «Про статус народного депутата України»).

- **Ненадання інформації про використання бюджетних коштів**

Невідповідністю вважається ненадання депутатом на звернення Руху ЧЕСНО інформації про розмір та цілі використання бюджетних коштів, які виплачуються кожному депутату щомісяця на витрати, пов'язані із виконанням депутатських повноважень. Місячні витрати відшкодовуються депутату окремо від інших витрат у розмірі місячної заробітної плати депутата, що становить близько 17 000 грн. (ч.4 ст. 32 ЗУ «Про статус народного депутата України»).

У зв'язку з цим народним депутатам України Рухом ЧЕСНО періодично надсилаються звернення з проханням надати (або оприлюднити) до певного строку деталізований звіт про використання виділених їм бюджетних коштів за вказаний Рухом період.

- **Ненадання інформації про роботу з виборцями, а саме:**

- ✓ ненадання народним депутатом на звернення Руху ЧЕСНО інформації про наявність громадської приймальні та її роботу (де знаходяться приймальні, який порядок їх роботи тощо);
- ✓ ненадання народним депутатом на звернення Руху ЧЕСНО інформації про звітування депутатом про свою діяльність перед виборцями (у якій формі відбувається звітування, як регулярно тощо).

Ненаданням відповіді вважається залишення депутатом звернення Руху без відповіді, надання неповної чи недостовірної інформації, відсилання до Апарату ВРУ чи інших державних органів тощо.

До обов'язків народного депутата входить проведення **особистого прийому громадян** у дні, визначені Верховною Радою України для роботи з виборцями (п.14 ст. 24 ЗУ «Про статус народного депутата України»). Обов'язковим для депутатів також є **інформування виборців про свою депутатську діяльність** через засоби масової інформації, на зборах виборців періодично, але не рідше двох разів на рік (п.12 ст. 24 ЗУ «Про статус народного депутата України»).

У зв'язку з цим народним депутатам України Рухом ЧЕСНО будуть надіслані звернення з проханням надати (або оприлюднити) до певного строку таку інформацію: наявність громадської приймальні, її адреса та години роботи, кількість прийнятих за півроку громадян. Для виведення висновку можуть використовуватися інші загальнодоступні джерела.

Водночас, депутатам також будуть надіслані звернення Руху з проханням надати до певного строку інформацію про звітування депутатом про свою діяльність перед виборцями (у якій формі відбувається звітування, як регулярно тощо) або надати посилання на наявний звіт у загальнодоступному джерелі (у ЗМІ, на персональному сайті депутата).

Критерій 7. «Відповідність стилю життя задекларованому майновому стану»

Порушення має місце, коли витрати народного депутата неспівмірні з його задекларованим майновим станом (станом його сім'ї). Тобто коли витрати явно перевищують декларовані доходи за відповідний період часу за умови, що у депутата відсутні раніше набуті активи, за рахунок яких можна було б робити відповідні витрати (напр. заощадження).

Під доходами треба розуміти: заробіток, пенсію, матеріальну допомогу, одержані дивіденди, проценти, роялті чи іншу винагороду за користування об'єктами інтелектуальної власності, винагороди за передачу ін. майнових прав, одержану спадщину, подарунки, виграші, доходи від продажу майна, ведення підприємницької або незалежної професійної діяльності, а також інші види, передбачені Податковим кодексом.

Крім того, оцінюючи відповідність депутата критерію за даним індикатором треба враховувати майновий стан членів його родини, який може пояснити користування депутатом дорогими аксесуарами чи іншим майном.

Приклади:

- ✓ Користування дорогими аксесуарами, транспортними засобами тощо;

- ✓ Значні витрати (дорогий ремонт помешкання, екзотичний відпочинок тощо);
- ✓ Витрачання значних коштів на благодійність;
- ✓ Набуття у власність дорогої нерухомості, цінних паперів тощо (всі згадані вище ознаки застосовуються, якщо відповідні витрати неспівмірні з задекларованими доходами);
- ✓ Значна відмінність між задекларованим та реальним майновим станом згідно з експертними оцінками (зокрема наявність ознак володіння корпоративними правами); або
- ✓ Зростання коштів на рахунках, що не підкріплюється задекларованими доходами.